

Təhsilə dair axtardığınız bir çox kitabın elektron versiyasını “Telegram” kanalımızda tapa bilərsiniz (<https://t.me/eSources>).

Telegram:

Kanal: [@eSources](https://t.me/eSources)

Reklam, təklif və iradlarınız üçün: [@n4hkro](https://t.me/n4hkro)

- Kitablar ödənişlidir?
✓ Xeyr, təbii ki.
- Paylaşdığınız kitabları öz kanalında paylaşa bilərəm?
✓ Bəli. Könül istərdi ki, paylaşarkən mənbə bildirəsiniz, amma təbii ki, heç kim sizi buna məcbur etmir.
- Bədii kitablar da paylaşırırsınız?
✓ Xeyr, amma həmin kitab sizə dərs üçün lazımdırsa, istisna edərək.
- Azərbaycan Milli Kitabxanasından kitab yükləyirsiniz?
✓ Bəli. Onlayn şəkildə oxunulması mümkün olan istədiyiniz kitabı yükləyirik.
- Sizə kitab göndərsəm qarşılığında nə alacağam?
✓ Kanaldan maddi qazancımız olmadığı üçün, bizə göndərdiyiniz kitablara görə ən yaxşı halda sizin kanalınızı reklam edə bilərik.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
MÜDAFİƏ NAZİRLİYİ
HEYDƏR ƏLİYEV ADINA AZƏRBAYCAN ALİ
HƏRBİ MƏKTƏBİ

TƏDRİS PROSESİNDƏ DİLÇİLİK TERMİNLƏRİNİN İZAHLI LÜĞƏTİ

(Metodik vəsait)

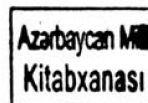
Bakı – 2014

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
MÜDAFİƏ NAZİRLİYİ
HEYDƏR ƏLİYEV ADINA AZƏRBAYCAN ALİ
HƏRBİ MƏKTƏBİ

**TƏDRİS PROSESİNDƏ
DİLÇİLİK TERMİNLƏRİNİN
İZAHLI LÜĞƏTİ**

(Metodik vəsait)

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin
06.02.2014-cü il tarixli 122 sayli əmri ilə
təsdiq edilmişdir*

Bakı – 2014

161.11-92.p

Tərtib edən:
Şahismayıl Mehdiyev
Baş müəllim

Rəyçilər:
Əzizxan Tanrıverdiyev,
Filologiya elmləri doktoru, professor

Fikrət Xalıqov,
Filologiya elmləri doktoru, professor

Aydın Həsənov,
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

Vaqif Qurbanov,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

Elmi redaktor:
Aydın Abbasov
F.üzrə f.doktoru, dosent.

Metodik vəsait ali hərbi məktəblərin müəllimləri, o cümlədən humanitar fənn mütəxəssisləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Vəsaitdən kursantlar və elmi araşdırmalar aparan digər şəxslər də faydalana bilərlər.

§ 0308-260267 - 24-02-2014
M-700122

© "TƏHSİL" EİM, "BORÇALI" NPM, 2014.

Giriş

Azərbaycan Respublikasında azad və müstəqil dövlət qurulması, demokratiyanın inkişafı, bütün sahələrdə olduğu kimi xalqımızın elmi-mədəni potensialının da ildən-ilə yüksəlişi doğma dilimizin, ədəbiyyatımızın xalqımız üçün ən müqəddəs mənəvi qida mənbəyindən birinə çevrilməsi, bütün tədris müəssisələrində dil dərslərinin əsas yer tutması dilçilik terminləri lüğəti kimi metodik bir vəsaitin yaradılması zərurətini qarşıya qoyur.

Bir çox ali məktəblərdə olduğu kimi Heydər Əliyev adına AAHM-də də «Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti» fənni tədris olunur. Bu fənnin proqramında tədris olunan mövzularda çoxlu sayda dilçilik terminləri vardır ki, onların izah edilməsi olduqca vacibdir və bu təlim-tədris işinin keyfiyyət göstəricilərini şərtləndirən əsas amillərdəndir.

Məlumdur ki, müasir dövrdə elmi həyatımızı terminsiz təsvir etmək mümkün deyildir. Belə ki, müxtəlif elm sahələrində olduğu kimi dilçilik elmlərində də terminlərdən geniş istifadə edilir. Bu mənada dilçilik terminlərinin izahlı lüğətinin vacibliyi nəzərə alınaraq bu metodik vəsait tərtib edilmişdir.

Bu məqsədlə hazırlanmış metodik vəsaitdə «290» terminin izahı verilmişdir. Terminlər əlifba sırası ilə düzülmüş və əsas terminlər baş söz kimi verilmişdir.

Vəsaitin əsas məqsədini nəzərə alaraq daha çox istifadə olunan dilçilik terminlərinin izahına xüsusilə geniş yer verilmişdir. Metodik vəsaitdə terminlərin izahı məqsədlə verilmiş misallların əksəriyyəti dilçilik ədəbiyyatından götürülmüşdür.

Terminologiya elmin, texnikanın, istehsalatın, sənaye və kənd təsərrüfatının, ədəbiyyat və incəsənətin, dilçiliyin, iqtisadiyyatın, ictimai-siyasi həyatın müxtəlif sahələrinə aid anlayışları, məfhumları dəqiq, dürüst ifadə edən xüsusi funksional lüğət tərkibini əhatə edir.

Terminlər elmi dilin ən əsas və aparıcı vahidləridir. Terminlər elmi anlayışların düzgün anlaşılmasına, fikrin dəqiq, aydın dərk olunmasına, nitqin dəqiqliyinə və anlaşılıqlı olmasına xidmət edir, təlim-tədrisdə və yazı mədəniyyətinin inkişafı və sabitləşməsində xüsusi rol oynayır. Müvafiq anlayışlara uyğun terminlərin seçilməsi, onların öz yerində işlədilməsi tədris prosesində elmi anlayışların düzgün dərk olunmasına və nəticə etibarilə yüksək elmi inkişafa səbəb olur.

Terminlərin dəqiq, sadə, aydın və anlaşılıqlı olmasına ümumxalq işi kimi baxılmalıdır. Çünki cəmiyyətin hər bir sahəsində terminlərdən istifadə olunur və onların rolu böyükdür.

Terminlər üçün səciyyəvi cəhətlər aşağıdakılardır: dəqiqlik, konkretlik, qısalıq, təkmənalılıq, sistemlilik, adlandırma, anlaşılıqlılıq, üslubi neytrallıq, azkomponentlik, təkvariantlılıq, ekspressivsizlik, şüurlu müəyyənəşdirilmə və s.

Terminlər müəyyən elm sahəsində söz və ifadələrin qəbul olunmuş, qanuniləşdirilmiş şəkildə möhkəmləndirilmiş anlayışlar sistemidir.

“Biz dünyanı dilimiz vasitəsi ilə öyrəndik, dilimiz vasitəsi ilə tərbiyə tapdıq.”

(Abbas Səhhat)

1. Abreviaturlar (ixtisarlar) – İxtisarlar üç cür yazılır:
 - a) tam ixtisarlar aid olduqları sözlərə (xüsusi və ümumi isimlər) uyğun olaraq böyük və ya kiçik hərflə yazılır: AR (Azərbaycan Respublikası), BMT (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı), MM (Milli Məclis), m (metr), c. (cild)...
 - b) yarımçıq ixtisarlar aid olduqları sözlərə uyğun olaraq, böyük və kiçik hərflərlə, mürəkkəb adların tərkib hissələri isə bitişik yazılır: akad. (akademik), prof. (professor), Azərkitab (Azərbaycan kitabı), AzərTac (Azərbaycan Teleqraf Agentliyi)...
 - c) sözün orta hissəsinin düşməsi ilə yaranan ixtisarlar defislə yazılır: d-r (doktor), z-d (zavod), k-n (kapitan)...İxtisarlara əlavə edilən şəkilçilər onların son hecasına uyğun olaraq yazılır: MEA-dan BMT-yə, AŞPA-nın... (8, 11-12)
2. Abzas – Yazıda ardıcıl gələn iki sətirbaşı arasında yer tutan və məntiqi cəhətdən tam, bitmiş bir fikir bildirən mürəkkəb sintaktik vahid. Poliqrafiya termini olan abzas ya bir cümlədən, ya da bir neçə müstəqil cümlənin birləşməsindən ibarət olur (1,6).
3. Absorbsiya – Sonor samitin yanında saitın itməsi, iki sait arasında kipləşən samitin itməsi, habelə hecanın düşməsi kimi fonetik hadisələrin ümumi adı (1,7).
4. Avtonim – Müəllifin həqiqi фамилиясы və adı (1,7). Məs.: İsa Hüseynov, Bəxtiyar Vahabzadə, Mir Cəlal Paşayev və s.
5. Avtoetnonim – qəbilənin, tayfanın, xalqın öz-özünə verdiyi adlar: məsələn, türklər, oğuzlar, azərilər (3, 549).
6. Avtonomçuluq – Süni beynəlxalq dil yaratmaq tərəfdarları (1,7).
7. Avtosemantik – müstəqil, asılı olmayan, əsas, ayrılıqda müstəqil məna daşıyan (1,7). Məsələn Avtosemantik nitq hissələri, Avtosemantik sözlər və s.

8. Aqlütinasiya – Yalnız bir mənası olan standart sözdəyişdirici şəkilçilərin sabit söz kökünə qoşulması. Bu kimi qrammatik xüsusiyyətə malik dillərə aqlütinativ (iltisqi) dillər deyilir (1,8). Məsələn, türk dilləri, fin-üqor dilləri, monqol dilləri və s.
9. Ad – 1. Ümumi qrammatik xüsusiyyətə – substantivləşmə xüsusiyyətinə malik olub, bununla da fel və zərflərdən fərqləndirilən isim, sifət və ya say (1,8).
Ad – 2. Onomasiologiyanın obyekt kimi öyrəndiyi ad kateqoriyası. Fərdi və ümumi əşya və hadisənin sözlə ifadəsi (1,8).
10. Adlıq hal – Əşyaya müstəqil istiqamətlənməsi və müstəqil şəkildə əşyavilik bildirməsi ilə başqa hallara qarşı duran, iş görəni və ya subyekti bildirən hal. Adlıq hal formasındakı isim cümlədə müxtəlif sintaktik funksiyalarda (mübtədə, xəbər, əlavə, zərflilik, təyin, xitab, vokativ və s. işlədilə bilər (1,9).
11. Adın semantikasi – xüsusi adın daşdığı məna. (3, 550) Məsələn, İlkin – ilk, birinci; Yaşar – yaşayan, var olan; İlyas – həmişəcavan, həmişəyaşıl və s.
12. Adonim – səhraların, talaların, düzənliklərin, meşə zolaqlarının adı (3, 550). Məsələn, Qarayazı meşəsi, Ceyrançöl düzü, Cəngi meşəsi və s.
13. Adlıq cümlə – Xəbəri ismin adlıq halında təzahür edən tək-tərkibli cümlə (1,9). Məsələn: Azərbaycan, Şuşa, Cıdır düzü, Qız qalası, Dəniz sahili və s.
14. Ayama – Müəyyən şəxsə, kollektivə (bir kənddə, rayonda və s. yaşayan əhaliyə, tayfaya, nəslə) verilən əlavə ad. Bunu ləqəb ilə qarışdırmamalı. Ayama bir qayda olaraq, başqaları tərəfindən verilən və əsasən mənfi cəhətləri nəzərə çarpdıran addır (1,10). Məsələn: Erkək Tükəzban, Pişiyi bağliyb çörək yeyənlər, Lağlağı Sadıq, Saqqal Süleyman və s.
15. Aksent – Vurğu; əcnəbi şəxsin tələffüzündəki xüsusiyyət (1,12).
16. Aksentologiya – Dilçilikdə vurğunun mahiyyətini, xüsusiyyətini və təzahür formalarını öyrənən bölmə (1,12).

17. Akustik – Səs qavrayışına aid olan, səs qavrayışı ilə əlaqədar, nitq səslərini fiziki səs kimi təsəvvür edən (1,13).
18. Alınma – Başqa dillərin lüğət tərkibindən sözlərin alınıb işlənməsi (1,13).
19. Alleqoriya – Mücərrəd məfhumların konkret həyatı obrazlarla əks etdirilməsindən ibarət məcaz növü. (1,14) Məsələn, nağıllarda və təmsillərdə qurd acgözlüyü, dovşan qorxaqlığı, tülkü hiyləgərliyi və s. bildirir ki, bütün bunlar alleqoriya hesab olunur.
20. Alliterasiya – İfadəni təşkil edən sözlərin əvvəlindəki, yaxud ortasındakı samit səslərin ya da səs qruplarının eyni və yaxın olması. İfadəyə musiqilik, ahəng verən alliterasiya sabit söz birləşmələrinin və ya poetik mətnin təşkilində mühüm rol oynayır (1, 14). Məsələn, Əldən qalan əlli il qalar, Su sənəyi suda sınar və s.
21. Alloqraf – Qrafik variant, qrafemin konkret təzahürü, növü. Məsələn, vaxtilə əlifbamızda ümumi N foneminin alloqrafları olaraq N və N (sağır nun) işlədilir. Yəni N qrafemi alloqraflara malik idi (1,14).
22. Allo – Emanın, yəni fonemin, morfemin, sememin, qrafemin və s. nitqdə konkret şəkildə təzahürü, meydana çıxması, variantı mənasına gələn ön şəkilçi (1,14).
23. Allonim – Müəyyən bir şəxsin, coğrafi obyektin və s. bir neçə variantda adlandırılması (1,15). Məsələn, Ağrı dağı - Ararat, Göycə gölü – Sevan, İtil çayı-Volqa, Tyanşan-Tanrı dağı, Nuxa rayonu-Şəki və s.
24. Alloetnonim – etnonimlərin bir növü. Bir xalqa başqa bir xalq tərəfindən verilmiş ad (3, 551). Məsələn, Azərbaycanlıların gürcü xalqını «gürcü» adlandırması. Gürcülər isə özlərini «kartveli» adlandırırlar.
25. Altay nəzəriyyəsi – Türk, monqol və tunqus-mancur dillərinin bir əsas dildən törədiyini göstərən nəzəriyyə (1,16).
26. Amorf – formasız, kök və şəkilçiyə ayrılmayan. Amorf sözlər – Müəyyən nitq hissəsinə aid edilmək üçün morfoloji əlamətləri olmayan sözlər; Amorf cümlələr – ənənəvi cümlə

- üzlərinə ayrılıb təhlil oluna bilməyən cümlələr. Amorf dillər (1,16). Məsələn, Çukot, Koryak, Tunqus dilləri.
27. Amredita – Eyni sözün təkrarından düzəlmiş mürəkkəb söz (1,16). Məsələn, Nar-nar, zəm-zəm, qar-qar və s.
28. Analitik dillər – Müxtəlif qrammatik əlaqələri ifadə etmək üçün söz sırasından, köməkçi sözlərdən, intonasiya vasitələrindən, əvəzliliklərdən və s. istifadə edən dillər (1,17). Məsələn: fransız dili, ingilis dili və s.
29. Analogiya – Müxtəlif cəhətlərdən bir-biri ilə əlaqədar olan dil ünsürlərinin bir-birinə təsirindən meydana gələn bənzərlik. Bir sıra dil hadisələri (sözdüzəltmə, sözdəyişmə və s.) bənzərlik, analogiya qanunu əsasında izah oluna bilər. Analogiya qanunu dilin mühüm daxili inkişaf qanunlarından biridir (1,18).
30. Analoq (yunanca analogie - uyğun) – bir dilə məxsus sözün fonetik, semantik, morfoloji cəhətdən başqa dilin sözünə uyğun gəlməsi (3, 551). Məsələn, Azərbaycanda Aran, Soltandiyada Aran adası; Azərbaycanda Abşeron yarımadası, Krosnodar vilayətində Abşeron yaşayış məntəqəsi və s.
31. Andronim (ingiliscə andronymie- kişi adı) – kişi adından əmələ gələn qadın adı. Bu, əsasən qrammatik cins kateqoriyası olan dillərə aiddir (3, 551). Məsələn, ərəb dilində: Lətif-Lətifə, Həmid-Həmidə, Tahir-Tahirə, Ramin-Raminə, Kamil- Kamilə və s.
32. Antonomaziya – ümumi adın xüsusiyyəti və ya xüsusi adın ümumiyyə keçməsi hadisəsi (3, 551). Məsələn, ay, gün – Aygün, yaşar – Yaşar, gülər- Gülər; Sevil-sevillər, Nizami - nizamilər, Mübariz - mübarizlər, Fərid- fəridlər, Koroğlu - koroğlular və s.
33. Antropoloji dilçilik - dilçiliyin yazısız dillərini öyrənən sahəsi (3, 551).
34. Antroponimika nəzəriyyəsi – elmi ədəbiyyatda antroponimlərin yaranması, formalaşması, inkişafı, habelə onların quruluşuna, tərkibinə, elmi təsnifinə, qruplaşdırılmasına və s. məsələlərə dair irəli sürülmüş fikirlər, ideyalar, hökmlər (3, 552).
35. Antroponimik vahid – antroponim modelləri əsasında yaranmış xüsusi söz (şəxs adı, ata adı, fəmiyyə, ləqəb, təxəllüs) (3, 552).

36. Antroponimik model – antroponimləri əmələ gətirən qrammatik və leksik vasitələr (3, 552). Məsələn, -ov, -yev, -zadə, -li (qrammatik vasitələr), oğlu, qızı (leksik vahidlər)
37. Antroponimist – antroponimlərin toplanması və tədqiqi ilə məşğul olan tədqiqatçı alim (3, 552).
38. Antropotoponim – şəxs adlarından əmələ gəlmiş toponimlər (3, 552). Məsələn, Cəlilabad, Eyvazlı k., Salahlı k., Qasımlı k., Sabirabad r. və s.
39. Antonimlər - Əks mənalı sözlərə **antonim** deyilir (4, 25). Məsələn, ağlamaq-gülmək, mənfəi-müsbət, yaxşı-pis, gecə-gündüz. Qorxaq gündə yüz yol ölür, İgid ömründə bir yol (Atalar sözü).
40. Antiteza – təzadlı hadisələrin bir-birinə qarşı qoyulması, tutuşdurulması nəticəsində müəyyənləşir. Obyekt və obrazların xarakterindəki mündərcəməni, ziddiyyətçiləri açmaq üçün istifadə edilən ən təsirli ifadə vasitəsidir. Antonimlər ancaq leksik mənaya görə, antitezalar isə həm leksik mənənin kontrastlığına, həm də anlayışların əksliyinə görə yaranır (6, 39).
41. Antropogen toponimlər – İnsan əli ilə süni yolla yaradılmış coğrafi obyektlərin ümumi adı (1,20). Məsələn: Ceyranbatan gölü, Mingəçevir dənizi, Sumqayıt şəhəri, Samur-Dəvəçi kanalı və s.
42. Antroponim – Müxtəlif şəxs adlarının məcmuunu bildirən termin olub, şəxsin öz adını, atasının adını, fəmiyyətini, ləqəb və təxəllüsləri, ayamaları və s. əhatə edir (1,21).
43. Arqo – Müəyyən təbəqənin və ya ictimai zümərənin qarqonu. «Qarqondan fərqli olaraq» «arqo» terminində mənfəi çalar yoxdur (1,25). Məsələn: aşıq arqosu, Məktəb arqosu, Fəlcə arqosu və s.
44. Aroponim – (yunanca agora - meydan) – Meydan, bazar adları: (3, 549). Məsələn, Azadlıq meydanı, Gənclik meydanı, Şərq bazarı və s.
45. Arpoönim – (yunanca agros – sahə, məntəqə, ad) – toponimlərin bir növü. Müəyyən bir əkin sahəsinin adı. (3, 549) Məsələn, Palıdlı dərə, Çırağın yeri, Böyük yer, Saqqızlıq və s.
46. Areal – Müəyyən fonetik, qrammatik, leksik hadisələrin yayıldığı sahə (1,25).

47. Areal dilçilik – Dilin tarixi inkişafında və tədqiqində ərazinin, coğrafi şəraitin, arealların xüsusi rolu olduğunu qəbul edən dilçilik cərəyanı (1,25).
48. Areal toponim – iki və daha çox ərazidə işlənən eyniadlı toponim (3, 553). Məsələn, Dəmirçilər (Qazax, Qubadlı, Mirbəşir, Stepanakert və s.)
49. Areal hidronim – iki və ya daha çox ərazidə işlənən hidronim (3, 553). Məsələn, Respublikamızın müxtəlif yerlərində Qoşabulaq, Sarısu, Ağgöl, Yeddiqardaş bulağı, Turşsu və s. hidronimlərə rast gəlinir.
50. Artikl – Bəzi dillərdə (ərəb, roman və qerman dilləri) isimlərlə birlikdə işləyib həmin isimlərin mənaca müəyyən və ya qeyri-müəyyən olduğunu bildiren köməkçi söz (1,25).
51. Artikulyasiya – Müəyyən səsi tələffüz etmək üçün danışq üzvlərinin aldığı vəziyyət və ya bunların hərəkəti; səsin məxrəci (1,26).
52. Arxeoqrafiya – Qədim yazılı abidələrin təsviri və nəşri (1,27).
53. Assimilyasiya – uyuşma – Bir səsin başqa bir səsə elə uyğunlaşmasıdır ki, bir səsin rekursiyası-sonluğu digərinin ekskursiyasına-başlanğıcına tabe olub ona uyğunlaşır (1,28). Məsələn: məndən-mənnən; qarlar-qarrar; atlar-atdar; bıcaq-pıcaq və s.
54. Assonons – sabit birləşmələri təşkil edən və ardıcıl sıralanan sözlərin tərkibində eyni və ya yaxın saıtlərin bir-birini izləməsi, təkrarı(1,29). Məsələn: Açıq ağız ac qalmaz; İgıd ölər ünü qalar, Ökü z ölər gönü qalar; Azacıq aşım, ağrımaz başım və s.
55. Atributiv – Təyin, təyin yerində işlənən. Atributiv sözlər. Atributiv isim. Atributiv sintaqma. Felin atributiv forması – Cümlədə əsasən təyin və zərflik kimi çıxış edən forma; felin təşriflənməyən forması – feli sifət və feli bağlama forması (1,30).
56. Atributivləşmə – əşyalılıq bildirən sözün (ismin) əlamət anlayışı bildirən sözə (sifətə) çevrilməsi prosesi (1,30).
57. Ata adı – antronimin bir növü: Şəxsin mənşəyini tam bildirmək üçün mövcud olan üç vasitədən biri (3, 554). Məsələn, Tomayev Əhməd Allahverdi oğlu, Musayeva Sevil Səlim qızı.

58. Affiks – Şəkilçi. Ümumi dilçilikdə həm də formant, formal morfe m adlandırılan affikslərin üç şəkli vardır: infiks (iç şəkilçi), prefiks (ön şəkilçi), suffiks (son şəkilçi) (1,30).
59. Ahəng qanunu – Sözü n tərkibindəki səslərin, xüsusən saıtlərin həmahəngləşməsi. Əsasən türk dilləri üçün səciyyəvidir. Ahəng qanunu distaklı assimilyasiyanın bir növüdür, şəkilçidəki saıt kökün saıtına uyğunlaşır (1,30). Məsələn: baba-larımız-a, nənə-lər-imiz-ə və s.
60. Appelyativ leksika – Appelyativ sözü ümumi söz, ümumi ad mənasında işlədilir. Appelyativ leksika dedikdə ümumi sözlərin, ümumi adların məcmusu başa düşülür. Appelyativ sözlər əşya, hadisə, predmet və s. haqqında anlayışları ümumi şəkildə ifadə edir (2,22).
61. Bələğət – Gözəl və aydın danışq, natiqlik haqqında klassik Şərq elmi (1,33).
62. Burun səsləri – Tələffüzündə hava axını burundan çıxan sonor səslər. Azərbaycan dilində m, n və «sağır nun» (1,36).
63. Çalarlıq – Sözü n əsas, əşyavi-məntiqi mənasına daxil edilən, dil vahidlərinə təntənəlik, kobudluq, nəzakətlik, məhrəmlik və s. keyfiyyətlər əlavə edən, emosional-ekspressiv və ya qiymətləndirici funksiya daşıyan rəng, ton, çalar;konnotasiya (1,330).
64. Daxili fleksiya – Qrammatik mənaları fərqləndirmək məqsədilə kökün tərkibində səslərin dəyişməsi. Flektiv dillərə xasdır (1,65).
65. Derivasiya – Dilə məxsus modellər əsasında şəkilçilər vasitəsilə yeni söz düzəltmə (1,66). Məs.: Söz kökündən (kök sözdən) yeni söz düzəltmə. Düzəltmə sözdən şəkilçi vasitəsilə yeni söz düzəltmə.
66. Desemantikləşmə – Öz mənasından məhrum olma, leksik mənadan uzaqlaşib, yalnız qrammatik mənənin ifadəçisinə çevrilmə (1,66). Məs.: köməkçi fellər.
67. Defis – Horizontal (üfq) xətt şəklində qısa işarədir ki, əsasən tabesizlik əlaqəsi üzrə düzələn mürəkkəb sözlərin və təkrarların komponentləri arasında işlənir; habelə sətirdən-sətrə keçirmə vəzifəsi daşıyır (1,67).

68. Demonim – əfsanəvi ad (3, 555) . məsələn, Şeytan, Div, İblis, Əjdaha, Cin və s.
69. Diakritik işarə – Hərfdən ayrılıqda (hərfin yanında, altında, üstündə qoyulan) işlənən əlavə işarədir ki, hərfin əvvəlkindən fərqli şəkildə oxunmalı olduğunu göstərir (1,69). Məsələn: Alman əlifbasında umlaut, ərəb əlifbasında nöqtələr diakritik işarələrdir.
70. Dialekt – Müəyyən bir dilin sıx ərazi birliyinə malik, daima və bilavasitə ünsiyyətdə olan məhdud miqdarda adamlar tərəfindən işlədilən variantı (1,69).
71. Dialektizmlər – Bədii əsərdə üslubi məqsədlə işlənən dialekt sözləri (1,70).
72. Dialektologiya – Müəyyən bir dilin dialekt, şivə və ləhcələrini tədqiq etməklə məşğul olan dilçilik şöbəsi (1,71).
73. Dialekt sözü – Müəyyən dilin bir və ya bir neçə dialektində işlənən, ədəbi dildə olmayan söz (1,71).
74. Dil – Müəyyən insan kollektivinin üzləri arasında əsas və ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olan semioloji sistemlərdən biri (1,72).
75. Dil vahidlərinin fonetik qabığına müxtəlif çalarlıqda təzahür edən hadisələr ümumiləşmiş halda **fonetik hadisələr** adlanır (7, 99).
76. Dillərin geneoloji təsnifi – Dillərin qohumluğuna əsaslanan təsnif, bölgü. Əvvəlcə dillərin leksik və fenofik, sonra isə qrammatik oxşarlığı nəzərə alınır (1,84).
77. Dillərin tipoloji təsnifi – Dillərin morfoloji xüsusiyyətlərinin əsasında aparılan bölgü (1,84).
78. Dissimilyasiya – Nitqdə eyni və ya bənzər səslərdən birinin əvvəlki məxrəcdən uzaqlaşib başqa səs keyfiyyəti alması (1,89).
79. Diftong – Bir hecadə iki saitin – hecayi (heca düzəldən) və qeyri-hecayi saitlərin birləşməsi (1,91). Məsələn, öü, ou.
80. Diferensiasiya – 1. Dissimilyasiya. 2. Lüğət tərkibinin, yaxud ayrı-ayrı sözlərin mənasının semantik və üslubi cəhətdən təbəqələşməsi (1,91).

81. Dırnaqlar – Mətnə vasitəsiz nitqi, sitatları, əsər adlarını, qəzet və jurnal adlarını, sözlərin məcazi mənalərini fərqləndirmək üçün işlədilən qoşa durğu işarəsi (1,92). (« ”) və ya (« »).
82. Dominant üzv – Sinonimlər sırasında əsas neytral mənanı bildirən və bütün qalan sözlərin əlavə mənalərini özünə tabe edən söz (1,92).
83. Dublet – Məna və səs tərkibi etibarilə az və ya çox dərəcədə yaxın olan, ümumi mənşəli alınma sözlərdən biri. Buna etimoloji dublet, yaxud ikili alınma da deyilir (1,92). Məsələn: köşk-kiosk, dilçilik-dilşünaslıq, termin-istilax, stil-üslub və s.
84. Ekvivalent Başqa bir nitq vahidinin funksiyasını yerinə yetirən nitq vahidi (1,94).
85. Ekspressiv – İfadəli, təsirli, ekspressiyaya malik olan (1,95).
86. Ekspressiya – Nitqin obrazlılıq, emosionallıq keyfiyyəti. Xüsusi nəvaziş – əzizləmə, kiçiltmə bildirən şəkildlər, məcazlar, ritorik fiqurlar və s. (1,95).
87. Ellipsis – ifadənin hər hansı bir elementinin buraxılması (atılması, ixtisarı) (1,96). Məsələn: Analar sülh istəyir; Ağalar da-va. (istəyir)
88. Eliziya (səsdüşümü) – Tələffüz zamanı sözün tərkibindən bəzi danışq səsləri düşür. Bu fonetik hadisə danışq dilində geniş yayılmışdır (4,16). Məsələn, müəllim-məllim; Balaoğlan-Baloğlan, gəlmiş idi-gəlmişdi, Əliağa-Əlağa və s.
89. Emfaza – İntonasiya, təkrar, söz sırası və s. vasitəsilə nitqin emosionallığını şiddətləndirmək, söyləmə daxilində bu və ya digər ünsürü fərqləndirib nəzərə çatdırmaq (1,96). Məsələn: Könlümün sevgili məhbubu mənim; Vətənimdir, vətənimdir, vətənim! (A. Səhhət)
90. Esperanto – Ən geniş miqyasda yayılmış süni beynəlxalq dil. «Esperanto» «inanar, əmin olan, arxayın olan» mənasındadır (1,98).
91. Etimologiya – Ayrı-ayrı sözlərin, morfemlərin mənşəyini və tarixini öyrənməklə məşğul olan dilçilik şöbəsi (1,99).

92. Etnolinqvistika – Dilin, ünsiyyət vasitəsi kimi öz vəzifəsini yerinə yetirməsində və inkişafında linqvistik və etnik amillərin qarşılıqlı əlaqəsini, dilin xalqla əlaqəsini öyrənən makrodilçilik şöbəsi. Bu təlim hər bir dili o dildə danışan xalqın tarixi inkişafının və mədəniyyətinin təzahürü hesab edir (1,101).
93. Etnonim – Hər hansı etnos (etnik qrup, qəbilə, tayfa, xalq, millət və s.) mənanı ifadə edən ad: (1,101). Məsələn: türk, gür-cü, rus, türkmən, qıpçaq, alman və s.
94. Etnogenez – xalqın mənşəyi (3, 557).
95. Etnonimika – Antroponimikanın xalqların adlarını öyrənən sahəsi (2,102).
96. Ekzotik sözlər – Mənşəcə başqa dilə mənsub olub, xalqın məişətini, adət-ənənəsi, mili xüsusiyyətlərini göstərən leksik vahidlərdir (2,132). Məsələn: dollar, marka, lirə, balalayka, gitara, tanqo, balzam, mister, frak, kitel və s.
97. Etimologiya sözü yunan mənşəli Etymon “həqiqət” və loqos «söz, təlim» sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Bu termin iki mənada başa düşülür: a) sözlərin mənşəyi mənasında b) sözlərin mənşəyini öyrənən, tədqiq edən elm mənasında (2,204).
98. Ensiklopediya – yunan sözüdür. Mənası «biliklər dairəsi» deməkdir. Ensiklopedik lüğətlərdə əşya, hadisə, anlayış və s. haqqında hərtərəfli məlumat verilir (2,297).
99. Evfemizm – Kollektiv ünsiyyətdə ədəb qaydalarını gözləmək məqsədi ilə kobud, təhqiramiz sözlər əvəzinə onların sinonimləri kimi işlədilən incələşdirilmiş sözlər, məcazlar (1, 93). Məsələn, «pəltək» əvəzinə, dilisirin; Adı batmışın (zəlzələni uzun müddət şamaxılılar belə adlandırırlar) ili tamam oldu, qara torpağın uduqlarının da ili çıxdı (Əzizə Cəfərzadənin «Yad et məni» romanından).
100. Əlifba – Hər hansı dili yazıda qeyd və təsbit etmək üçün istifadə olunan və müəyyən sistem üzrə düzülən qrafik işarələrin məcmusu (1,106).
101. Ədəbi dil – milli dilin yüksək formasıdır. – «bədi» söz ustaları tərəfindən cıalananmış dildir (4, 5).

102. Faleronim – Hər hansı orden, medal, fərqlənmə nişanlarının xüsusi adları (1,300). Məsələn: İstiqlal Ordeni, Qələbə Ordeni və s.
103. Familiya – Şəxsin müəyyən ailəyə münasibətini göstərən və ona irsən keçən rəsmi adlanma. Latin sözü olan familiya – ev, ailə, ev adamları mənasını ifadə edir (1,300).
104. Fonetik ibarə – Nitq axınının ən böyük fonetik parçası olan birləşməyə **fonetik ibarə deyilir**. Hər bir fonetik ibarə də ya bir, ya da bir neçə ritmik hissədən ibarət olur. Fonetik ibarənin tərkibində olan belə ritmik hissəyə **fonetik qitə** deyilir (7, 80).
105. **Fonetik prinsip** – tələffüz olunan səsin yazıdakı hərflə ifadəsi prinsipi mənasında, fonematik prinsip isə müxtəlif çalırılıqlarda tələffüz olunan səslərin vahid əsası sayılan fonemin yazıdakı hərflə ifadəsi prinsipi mənasında işlənilir (7, 222). Məsələn: at, al, alma, ata, ana, dil, diş, mal, xala və s.
106. Fasilə – Səsin məxrəcinin ekskursiyaya və rekursiya arasındakı vəziyyəti: məxrəcin orta mərhələsi, ikinci fazası, pauza (1,301).
107. Fin- Uqor dilləri – Aşağıdakı iki qrupu əhatə edən dil ailəsi: **Uqor qrupu** (macar dili, mansı və tantı dilləri); **fin qrupu** (fin // suomi dili, eston dili, karel dili, saam dili, komi, mari, mordva, udmurt dilləri) (1,308).
108. Fitonim – Hər-hansı bitkinin xüsusi adı. (1, 308) Məsələn: Qoşa çinar, Qoşa palıd, Tək saqqız və s.
109. Fleksiya – Söz sonuna əlavə olunan və morfoloji-sintaktik mənaların ifadəsinə xidmət edən morfem. Daxili fleksiya – Söz kökünün səs tərkibində baş verən dəyişiklikdir ki, müxtəlif qrammatik mənaları fərqləndirir (1,308).
110. Flektiv dil - Fleksiya üsulu üzrə sözdəyişmədən istifadə edən dil. Bu dillərdə hər fleksiya bir neçə qrammatik mənanın ifadəçisi ola bilər. Hind-Avropa dilləri flektiv dillərdir (1,309).
111. Fonem – Dilin mənalı ünsürlərinin (morfem, söz, söz birləşməsi) əmələ gəlməsində və onların fərqləndirilməsində

əsas rol oynayan ən kiçik dil vahidi. Dilin ən kiçik (qısa) fonoloji vahidi. Fonemi parçalamaq mümkün deyil. Hər bir söz ardıcıl qələm fonemlərin birləşməsidir. Nitqin ən kiçik vahidi, yəni seqmenti kimi çıxış edən fonemlərə **segment fonem** deyilir və bunlar supersegment fonemlərə qarşı qoyulur (1,309).

112. Fonematik – Fonematik (yazı) orfoqrafiya prinsipi. Real şəkildə tələffüz olunan səsləri deyil, fonemləri əlifbada, əksətdirmə prinsipi. Fonematik prinsip üçün fonemlərin əks etdirilməsi başlıca cəhətdir (1,310).
113. Fonetika – 1. Nitq səslərini, onların əmələgəlmə üsullarını, onların birləşməsi və bir-biri ilə əvəz olunması qaydalarını, bu birləşmədə mühüm rol olan vurğu və intonasıyanı, səslərin akustikasını öyrənən dilçilik şöbəsi (1,311).
114. Fonetik transkripsiya – Nitqin səs tərkibini yazıda tam şəkildə əks etdirmək üçün elmi məqsədlərlə tətbiq olunan xüsusi yazı üsulu (1,312).
115. Fonika – Nitqin səs quruluşunun təşkili (alliterasiya, assonans, səs təqlidi və s.) (1,312).
116. Fonoqram – Sözlərin və morfemlərin səs cildini fərqləndirmək üçün işlənən qrafik işarə olub, məzmun vahidini əks etdirən «ideoqram» adlı qrafik işarələrə qarşı qoyulur (1,312).
117. Fonoqrafiya – Fonoqrafik əlifba və ya dilin hərf-səs sistemini əks etdirən əlifba (1,312).
118. Fonologiya – Nitq səslərini, söz və morfemlərin səs cildini (ifadə planını) fərqləndirmə vasitəsi kimi öyrənən dilçilik elmi (1,312).
119. Formant – Sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkildəliyin ümumi adı (1,313).
120. Formasız – Kök və şəkilçiyə ayrılı bilməyən; amorf. 1. Amorf sözlər; 2. Köməkçi sözlər; və, ki, -dək, -can // cən və s. (1,313)
121. Frazə – 1. Ən kiçik müstəqil nitq vahidi, aktuallaşmış ünsiyyət vahidi. Bu mənada «frazə» termini «cümələ» termininə uyğundur. 2. Ən böyük intonasıya vahidi, bir-birinin

ardınca gələn iki pauza arasındakı nitq parçası. Fonetik üzvlənmə baxımından nitq frazalara, frazalar təqtilərə, təqtilər hecalara və hecalar da səslərə bölünür (1,313).

122. Formul – Sabit ifadələri, quruluş modellərini, basmaqəlib tərkibləri bildirmək üçün işlənən ümumi ad (1,313).
123. Frazologiya – Frazologiya yunan sözüdür. Pharis «ifadə» loqos isə «elm» deməkdir. Dildə olan bütün sabit söz birləşmələrinin, bölünməz ifadə və ibarələrin məcmusuna frazeologiya deyilir. Frazologiya iki mənada işlənir: həm dildə olan frazeoloji birləşmələrin məcmusu mənasında, həm də frazeoloji birləşmələrdən bəhs edən elm mənasında (2, 260). Məsələn, göz yummaq, əl açmaq, qan uddurmaq və s.
124. Funksiya – Nitqdə işlədilərkən dil vahidlərinin (elementlərinin) yerinə yetirdikləri vəzifə, onların rolu (1,315).
125. Funksional sözlər – Köməkçi nitq hissələri ilə modal sözlərin birlikdə ümumi adı (1,318).
126. Geneoloji – Mənşə ümumiliyi ilə müəyyən edilən, dil qohumluğuna əsaslanan. Geneoloji təsnifat (1,145).
127. Həmi dilləri – Aşağıdakı dil qruplarını əhatə edən dil ailəsi: bərbər dilləri qrupu (liviya, numidiya, tuareq dilləri), kuşit dilləri (Somali dili və s.) qrupu, Misir dilləri qrupu (ən qədim və ölü Misir dili, qubti dili) (1,326).
128. Helonim – Hidronimin bir növü; bataqlıq və bataqlaşmış yerlərin xüsusi adları (1,326).
129. Heraldika adı – Heraldika emblemi ilə əlaqədar olaraq obyektdə verilmiş xüsusi ad. Gerbdə əks olunan təsvirlə həmin ad arasında müəyyən əlaqə olur. Qaraqoyunlu dövlətinin (1406-1468) bayrağı üzərində qara qoyun, Ağqoyunlu dövlətinin (1467-1502) bayrağı üzərində ağ qoyun şəklindən ibarət emblem olduğu üçün o dövlətlər Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu adlanmışdır (1,326).
130. Heroqlif – İlkən şəkilləri ilə əsasən əlaqəsi qırılmış ideoqramdır ki, bu yazı işləri bir sıra hallarda fonetik əlifba işarələri ilə birləşir. Burada bir işarə bütöv bir sözü əks etdirir (1,326).

131. Həqiqi mənalı sözlərin qarşılığı olub, onu məcazi məna ilə bildirən sabit söz birləşmələrinə **idiom** deyilir (6, 89).
Məsələn, alt-üst etmək – dağıtmaq.
Başını gırlətmək – dolanmaq.
Dilə tutmaq – tovlamaq.
Burnunun ucunda danışmaq – mızıldamaq və s.
132. Hər f – Ayrı-ayrı fonemləri, onların əsas variantlarını və fonem qruplarını yazıda müəyyən dil üçün ənənəvi olaraq əks etdirən qrafik işarə (1,328).
133. Hidroloji termin – 1. Su obyektləri ilə əlaqədar olan coğrafi termin. 2. Su obyektlərinin müxtəlif görünüşü ilə əlaqədar olan coğrafi termin (1,328). Məsələn: 1. Dəniz, çay, okean; 2. Gölməçə, çala, sel, hovuz, şlalə və s.
134. Hidronim – Hər hansı süni şəkildə yaradılmış və ya təbii su obyektlərinin xüsusi adı (1,328). Məsələn: Mingəçevir dənizi, Hind okeanı, Kür çayı və s.
135. Hind-Avropa dilləri ailəsi – Hind-Avropa ulu dilindən törəmiş dil ailəsi. Hind-Avropa dilləri ailəsi aşağıdakı dil budaqlarına bölünür.
1. Hind dilləri budağı (benqal, pəncab, urdu, hindi, ölü dillərdən sanskrit və prakrit dilləri);
2. İran dilləri budağı (fars, əfqan, tacik, osetin, kürd, tat, ölü dillərdən-skif dili);
3. Slavyan dilləri budağı (şərqi slavyan – Rus, Ukrayna, belorus; qərbi slavyan – polyak, çex, slovak, Kaşub, lujits; cənubi slavyan – bolqar, sloven, serb-xorvat, makedon, qədim slavyan dilləri);
4. Baltik dilləri budağı (litva, latış, latqal, ölü dillərdən – pruss dili);
5. German dilləri budağı (şərqi german – isveç, norveç, Danimarka, island; qərbi german-İngilis, alman, holland);
6. Roman dilləri budağı (fransız, İtalyan, İspan, portəgiz, rumın, moldav, ölü dillərdən – latın dili);

7. Kelt (gəldani) dilləri budağı (İrland, Şotland, breton, ölü dillərdən – qall dili);
8. Yunan dilləri budağı (yeni Yunan dili, ölü dillərdən – qədim Yunan və Vizantiya dili);
9. Alban dili;
10. erməni dili;
11. Ölü dillərdən – xett, taxor və s. dillər (1,329).
136. Hipsəciyyə – Dilin ifadə vasitələrinin artıq işlədilməsi (1, 330). Məsələn: Ütü ütləmək, su sulamaq, yağış yağmaq və s.
137. Histerologiya – Təsvir edilən hadisələrin məntiqi ardıcılığını pozmaqdan ibarət bədii üsul (1,330). Məsələn: «Baş yaranlarımızın hamısı ibarətdir məhz gədə-güdədən, baqqallardan və çaqqallardan» (C.Məmmədquluzadə).
138. Xalq etimologiyası – Alınma və bəzən də ana dili sözlərinin (və ifadələrinin) səssizliklərinin təsadüfi oxşarlıq əsasında başqa şəkllə salınaraq işlədilməsi (1,318).
139. Xəttatlıq – Aydın və gözəl xətlə yazı yazma sənəti, qabiliyyəti (1,320).
140. Xiazm – sintaktik vahidləri (söz birləşməsi, cümlə) təşkil edən komponentlərin bir-birinə əks sıra üzrə düzülməsi əsasında meydana gələn paralelizm; əksinə (tərsinə) paralelizm (1,321). Məsələn: Başdan geyinib ayaqdan qıfıllandı, ayaqdan geyinib başdan qıfıllandı (Dastanlar).
141. Xoronom – Hər hansı ölkə, vilayət, şəhər, rayon eyni zamanda inzibati və təbii ərazinin xüsusi adı (1,321). Məsələn: Qarabağ vilayəti, Borçalı mahalı, Qazax rayonu, Ankara şəhəri və s.
142. Xrematonim – Maddi-mədəniyyət əşyalarının xüsusi adı, həmçinin silahların, musiqi alətlərinin, zərgərlik şeylərinin, qiymətli daşların, avadanlığın xüsusi adı (1,322). Məsələn: «Misri qılnc», «Gəncə qapıları», «Çap-top», «Atəşgah», «C.Vurğunun qələmi» və s.

143. Xrononim – Müəyyən tarixi dövrün xüsusi adı (1,322). Məsələn: Birinci Qarabağ savaşı, «Rus-İran müharibələri», «Qələbə günü» və s.
144. Xüsusi ad – Tək-tək əşyaları fərqləndirməyə xidmət edən və bu əşyaların əlamətini əks etdirməyən (onları ümumiləşdirməyən) söz və ya birləşmə (1,322). Məsələn: Kamil, Aynalı, Azıx mağarası, Ceyrançöl, Təbriz və s.
145. İdeoqram – İdeografik yazı sistemində işlədilən şərti təsvir və şəkil olub, sözlərin və ya morfemlərin mənasının ifadəsinə xidmət edir (1,112).
146. İdeografik yazı – Sözlərin qrammatik və ya fonetik şəkillərinin deyil, onların yalnız mənasını əks etdirən işarələrdən ibarət yazı növü. Bu yazının işarələri ideogram və ya loqogram adlanır (1,112).
147. İdo – Esperanto əsasında yaradılmış, lakin ondan daha çox məntiqi şəkildə düşünülmüş, təbii dillərə daha yaxın süni beynəlxalq dil (1,113).
148. **İbarələr** – Sabit söz birləşmələrinin maraqlı bir qismini ibarələr təşkil edir. İdiomlarda olduğu kimi, ibarələrdə də sözlərin məcazi mənada ifadəsi əsas yer tutur. Birləşməni təşkil edən sözlərin müəyyən hissəsinin məcazi, digər hissəsinin isə həqiqi mənada işlənməsi nəticəsində yaranan obrazlı birləşmələr **ibarə** adlanır (6, 99). Məsələn, dəmir iradə, şirin dil, dağ cüssəli və s. Bəzi idiomların özləri də ibarə kimi işlənə bilər. Məsələn, baş üstə, göz üstə, xoş gəldin, məna aid bir qulluq və s. idiomları eyni zamanda ibarədir.
149. İzafət – Ərəb və fars dillərinin qrammatikasında təyinlə təyin olunanın birləşib söz birləşməsi əmələ gətirdiyini göstərən qrammatik əlamət (1,114).
150. İltisafı dillər ~ Tipoloji (morfoloji) təsnifatına görə iltisafılaşma xüsusiyyətinə malik olan dillər. (Türk, monqol, fin-uqor, dravid, bantu, yapon dilləri). (1,115).
151. İnkorporlaşan dillər – Bu dillərdə söz müstəqil, ayrıca bir vahid kimi mövcud deyildir, bütün birləşmə, cümlə formaca bir

- söz şəklində təzahür edir. Çünki bütün cümlə bir vurğu ilə tələffüz edilir və ahəng qanununa tabe olur. (Eskimoslar, çukotlar, aleutlar, Şimali Amerika Hindularının dili və s.) (1, 118).
152. İroniya – Gizli istehza, dolamaq məqsədi ilə sözü əks mənada işlətmə üsulundan ibarət üslubi xüsusiyyət (1,125).
153. Jest dili – Əl hərəkət dili və mimika dilinin ümumi adı (1,108).
154. Jarqon sözlər – Fransız dilində quş civiltisi, qarğa dili mənasında işlənir. Jarqon sözlər məhdud sosial dairədə işlənən sözlərdir. Jarqon sözlər arqo sözlərə çox yaxın olsa da, fərqlənilirlər. Belə ki, jarqon sözlərdən daha çox ali, yüksək zümrənin nümayəndələri istifadə edirlər. Onlar öz aralarında bu sözlərə əcnəbi danışq dili kimi müraciət edirlər. Məsələn, vaxtilə rus zadəganları fransız dilindən bu cür istifadə etmişlər (2,135).
155. Kalka – Başqa dillə məxsus söz və ya ifadələrin hissələrini bir-bir hərfi tərcümə etmək yolu ilə düzəldilən nitq vahidləri (1,136).
156. Klişe – Müvafiq şəraitdə və ya müəyyən ədəbi cərəyan üçün səciyyəvi hesab edilən şablon, stereotip ifadə (1,139).
157. Kod – Hər bir informasiya ilə müəyyən fərqli siqnallar kombinasiyasının əlaqələnməsinə imkan yaradan qayda. İnformasiya verməyə xidmət göstərən hər hansı işarələr sistemində «kod» deyilir (1,139).
158. Kolorit – Bədii əsərdə surətlərin nitqində müəyyən dövrə, dialektə məxsus olan, habelə başqa ölkələr üçün səciyyəvi olan əşya adlarının işlədilmə xüsusiyyəti (1,140). Məsələn: Milli kolorit, Şərq koloriti və s.
159. Kommunikasiya – Dil vasitələri vasitəsilə müəyyən məlumat bilidirmə, xəbər vermə, ünsiyyət (1,140).
160. Kommunikativ vahid ~ Müstəqil şəkildə müəyyən məlumat ifadə edən nitq parçası (1,140).
161. Komponent – dil vahidlərini təşkil edən tərkib hissələrindən biri (1,140). Məsələn: Günəbaxan, vətən qeyrəti, maraqlı kitab və s.

162. Konversiya – Sözün öz morfoloji və fonetik tərkibini saxlamaqla, bir nitq hissəsindən başqasına keçməsi (1,140).
163. Konsonant – 1. Funksiyaca heca əmələ gətirməyən səs. 2. Samitlərə aid, samitlər ilə əlaqəli olan (1,141). Məsələn: Konsonant yazı (ərəb).
164. Konstruksiya – Müəyyən qrammatik əlaqələrinə əsasən dil vahidlərinin nitq prosesində bir-birilə əlaqələnməsi, birləşməsi nəticəsində meydana çıxan sintaktik tam, bütöv (Söz birləşməsi, tərkib) (1,141).
165. Kontekstual – Kontekst ilə bağlı və ya əlaqədar olan, kontekstdən asılı olan. Sözün kontekstual mənası (1,142).
166. Kosmonim – Kosmik fəza, qalaktika, ulduzlar sisteminin (bürcələrin) xüsusi adı (1,143). Məsələn: Günəş, Ay, Yupiter, Saturn, Mars və s.
167. Ktematonim – maddi və mədəni əşya adları (silah, çalğı aləti, qiymətli daş-qaş və s.) (3, 560). Məsələn, Beşaçılan, Aynalı (tüfəng), Misri qılınc və s.
168. Kursiv – Əl yazısına oxşayan mətbəə şriftidir ki, düz (şaquli) yığılmış mətnin tərkibində müəyyən hissəni seçmək, fərqləndirmək üçün istifadə olunur (1,144).
169. Qeyri-real onim – ümumxalq danışığında və ya bədii ədəbiyyatda rast gəlinən uydurma, əfsanəvi xarakterli poetik onomastik vahid (3, 555). Məsələn, Kosa, Qodu, Zülümov, Bərbərzadə və s.
170. Qrafem – Müəyyən dilin yazı sistemində əsas struktur vahid; yazı vahidi (1,62). Məsələn: a qrafemi böyük (A) hərfi şəklində, kiçik hərflər (a), şəklində ola bilər.
171. Qrammatika – (yunanca qrammatike) dilçilikdə sözdəyişmə formalarını, söz birləşmələrinin və cümlələrin konkret maddi mənasından təcrid edilmiş şəkildə öyrənilən şöbəsidir. Qrammatika dilin lüğət tərkibi və səs sistemi ilə sıx əlaqədardır. Qrammatika iki hissədən ibarətdir: Morfologiya və Sintaksis. Qrammatika termini dilin quruluşu mənasında da işlənir (2,385).

172. Leksika – 1. Dilin lüğət tərkibi, müəyyən dilə məxsus bütün sözlərin və sabit birləşmələrin məcmuusu (1,147).
173. Leksem – Dilin struktur ünsürü (vahidi) kimi götürülən söz; nitq prosesində təzahür edən söz-üzvdən fərqli olaraq, başa düşülən, özünü göstərən söz-tip (1, 147). Məsələn, Dəmirçi-lər, Yeni-Daş-kənd və s.
174. Leksikologiya - Dilin lüğət tərkibindəki sözlərin məcmusu leksika adlanır. Leksika sözü yunan mənşəli «Lexikos» sözündən olub, sözlər mənasını bildirir. Dilimizin leksikasını öyrənən dilçilik bölməsi isə leksikologiya adlanır. Leksika «söz», loqos isə «elm» deməkdir. Deməli, leksikologiya şöbəsi dilimizin lüğət tərkibindəki sözləri öyrənən dilçilik şöbəsidir (2,4).
175. Loru sözlər - Nisbətən elvari, saya xarakterli söz qruplarıdır. Loru sözlər dialekt sözlərə bənzəyir. Lakin dialekt sözlər konkret bir dialektə aid olsa da, loru sözləri hamı istifadə edir və mənasını başa düşür (2,135). Məsələn, qağa, dadaş, lələ, daxma və s.
176. Ləqəb – antroponimin bir növü. Hər hansı bir şəxsin müəyyən əlamət, xasiyyət və ya hərəkətinə görə onu tanıyanlar tərəfindən verilmiş əlavə ad (3, 561). Məsələn, Qatır Məmməd, Topal Teymur, Dəli Həsən, Qılınc Qurban və s.
177. Leksikoqrafiya - Leksikoqrafiya yunan mənşəli sözdür. Mənası isə «lüğət yazıram» deməkdir. Lüğətlərin növləri, quruluşu, tərtibi prinsipləri, nəzəri əsasları və digər xüsusiyyətləri məhz leksikoqrafiyada öyrənilir (2,294).
178. Metateza (yerdəyişmə). Tələffüz zamanı sözün tərkibində bəzi danışq səslərinin yerini dəyişməsinə metateza deyilir (4,17). Məsələn: məşhur-məşhur, yanlış-yalnış, torpaq-topraq, layihə-lahiyyə, Fərhad-Fəhrad və s.
179. Metafora (istiara) – Leksik (lüğəvi) mənası «köçürmə» deməkdir. Bir əşyanın əlamətinin başqa bir əşya üzərinə köçürülməsinə deyilir. Bənzətmə əsasında yarandığı üçün istiarəyə gizli təşbeh (bənzətmə) də deyilir. Təşbehdən fərqli

- olaraq, istiarədə bənzəyən və ya bənzədilən tərəflərdən hər ikisi yox, yalnız biri iştirak edir. (5,208). Məsələn: Quzum beşikdə şirin-şirin yatır; Gülümün kefi necədir; Günəş gülürdü; "Göy kişnər, Bulud ağlar" və s.
180. Məcəzi mənə – Obyektiv aləmin əşya və hadisələrinə bilavasitə, müstəqil şəkildə istiqamətlənmiş həqiqi mənadan fərqli olaraq dolayısı ilə (həqiqi mənə əsasında) bağlı olan əlavə, ikinci dərəcəli, düzəltmə mənə (1, 163).
181. Metaforik toponim – bənzətmə yolu ilə yaradılmış toponim (3, 551). Məsələn, Damcılı, Göytəpə, Qızılxac, Qızıltorpaq, Dikdaş və s.
182. Mifoloji ad – əfsanəvi tarixi hadisə, şəxsiyyət adı ilə bağlı yaranmış xüsusi ad (3, 561). Məsələn, Əjdaha, Təpəgöz, Təkbuynuz, Uçan Balıq, Herkules, Səməndər quşu, Qırat, Dədə Qorqud və s.
183. Morfoloji prinsip – Məqam və şəraitlə əlaqədar olaraq müxtəlif çalarlıqda tələffüz olunan dil vahidlərinin, xüsusən sözlərin və şəkilçilərin vahid formada, yəni morfoloji quruluşuna uyğun olaraq bir cür yazılmasına istiqamətverici əsas **morfoloji prinsip** adlanır (7, 224). Məsələn, öy, öv, əv, ev; dəyil, degil, döyül, dö:l, deyil; badya, badyə, bayda; qayıt, qeyit, qeid, qəyit və s. Morfoloji prinsip əsasında bu variantlardan ancaq biri (yəni ev, deyil, badya, qayıt) qəbul olunur və yazıda sabitləşir.
184. Metaforikləşmə – Məcəzi mənalar hesabına sözün mənə tutumunun genişlənməsi, onda ekspressiv əlamətlərin güclənməsi (1,156).
185. Məntiqi vurğu – Cümlədə mənasını qabarıq şəkildə nəzərə çatdırmaq məqsədilə müəyyən sözün tələffüzçə fərqləndirilməsi (1, 161).
186. Mixi yazı – Pazşəkilli xətlərin müxtəlif kombinasiyalarından ibarət işarələri olan və qabaq Asiqada yayılan qədim yazı növlərindən biri. Bu yazını qədim sumerlər yaratmışlar.

- Sumerlərin mixi yazısı da Misir və Çin heroqlifləri ilə yanaşı ideoqrafik yazının növlərindən hesab edilir (1,164).
187. Modallıq – Danışanın ifadə olunan fikrə münasibətini, ifadə olunan fikrin obyektiv varlığa münasibətini əks etdirən qrammatik-semantik kateqoriya (1,164).
188. Monqol dilləri – Monqol dilləri ailəsinə xalxa-monqol, buryat-monqol, kalmık və s. dillər daxildir (1,165).
189. Monoftonq – Bir səsdən ibarət sadə sait. Tələffüzü zamanı danışq üzvlərinin vəziyyəti (yəni səs in məxrəci) dəyişməz qalan sait monoftonq hesab edilir (1,166).
190. Morfem - Sözün ən kiçik mənalı hissəsi. Dilin ən kiçik mənalı vahidinə morfem, ən kiçik mənası olmayan vahidinə fonem deyilir. Morfem sözdən və cümlədən fərqli olaraq, adətən ayrılıqda işlənmir, sözün tərkib ünsürü kimi çıxış edir və ya söz forması təşkil edir. Halbuki, söz də, cümlə də ayrılıqda, müstəqil şəkildə işləyə bilər. Morfem dilin quruluş vahididir, söz-nominativ, cümlə isə kommunikativ vahiddir (1,166).
191. Morfoloji təsnifat – Sözün qrammatik formalarının düzəldilməsində fərqlənən xüsusiyyətlərinə görə dillərin təsnifi. Tipoloji təsnifat (1,168).
192. Morfologiya – Sözün quruluşunun müxtəlif aspektlərini, sözün formasını öyrənən dilçilik sahəsi (1,168).
193. Mötərizələr – İki şaquli xəttən (düz, yarımdairəvi və ya fiqurlu xətdən) ibarət qoşa durğu işarəsi (1, 172). Bu işarədən aşağıdakı hallarda istifadə olunur: a) Əsas fikri tamamlayan və aydınlaşdıran vahidləri – sözləri, birləşmələri, cümlələri xüsusi nəzərə çatdırmaq istədikdə. Məs: Mən Aydın müəllimi (Bələdiyyə idarəsinin sədri işləyir) gözləməliyəm; b) danışanın ifadə olunan fikrə münasibətini bildirən vahidləri fərqləndirmək istədikdə. Məs: And olsun aramızdakı dostluğa! (Baxmayaraq ki, mən onu ilk dəfə göürdüm); c) dramatik əsərdə remarkaları fərqləndirmək istədikdə. Məs: Qacar (Xanəndəyə kinayə ilə): Belə deyirlər ki, ağladır yeri; Sizin Qarabağın xanəndələri. (S.V.)

194. Mübtəda – Fikrin predmetini bildirən, qrammatik cəhətdən cümlə üzvlərinin heç birindən asılı olmayan və cütlərkibli cümlənin baş üzvü kimi çıxış edən sintaktik vahid (1,173).
195. Müəllif nitqi – Bədii əsərdə müəllifin öz dilindən yazılan (deyilən) parçalar; personajların nitqində işlənməyən parçalar (1,176).
196. Məfhum – Obyektiv aləmdə mövcud olan cism və hadisələrin insan şüurunda inikasıdır (2, 141).
197. Nağılbaşı – Nağılların başlanğıcında işlənən, əsas məzmunla əlaqəsi olmayan, yarılmıq parçalar (1,181). Məsələn: Hamam-hamam içində; Xəlbir saman içində; Dəvə dəlləklik eylər; Köhnə hamam içində və s.
198. Nəsəb – Şəxsin əsl adının sonuna «ibn» // «bin» (oğlu) köməkçi ünsürü ilə birlikdə qoşulan köməkçi xüsusi ad. Oğluna ataya görə adlandırma (1,184). Məsələn: Əhməd ibn İbrahim (İbrahimin oğlu Əhməd) və s.
199. Nida – İnsan hissələrini bilavasitə ifadə edən, qrammatik əlamətlərdən məhrum xüsusi nitq hissəsi (1,185).
200. Nisbə – Şəxsin əsl adının sonuna gəlib, onu konkretləşdirən köməkçi xüsusi ad. Nisbə şəxsin mənsub olduğu ərazini (ölkə, şəhər, vilayət) bildirir, funksiyaca fəmiləyə yaxındır (1,186). Məsələn: S.Ə.Şirvani, N.Əncəvi, Sədi Şirazi və s.
201. Nitq – Müəyyən kollektivin digər üzvləri ilə qarşılıqlı əlaqə saxlamaq məqsədi ilə dildən istifadə edən şəxsin fəaliyyəti, danışmaq; mürəkkəb məzmunun – həm informasiya, həm çağırış-müraciət, həm dinləyicini təhrik etmə və s-nin ifadəsi üçün dilin müxtəlif vasitələrinin işlədilməsi (1,187).
202. Nitqin fonetik parçaları – Fonetik əsasda formalaşan nitq zəncirini müxtəlif dərəcəli zərbə və vasitələrlə ayıran həlqələr **nitqin fonetik parçaları** adlanır (7, 79).
203. Nitqin ekspressivliyi – Nitqin ifadəliliyi, təsirliliyi deməkdir (1,189).
204. Nitq mədəniyyəti – Cəmiyyətin müəyyən dövrdə danışmaq qaydalarını öyrənən və insanlar arasında əsas ünsiyyət vasitəsi kimi, fikri formalaşdırma və ifadə etmə qaydalarının elmi əsaslarını müəyyənləşdirən dilçilik şöbəsi. Müəyyən tarixi dövrdə nitqin müvafiq kollektivin dil ehtiyaclarına uyğun şəkildə normativliyi, tələffüz, vurğu, sözləşmə, cümlə qurma normalarına riayət edilməsi. (1,194).

205. Nomenklatura - Müəyyən bir elm, istehsalat, sənaye sahəsində və s. işlənən konkret adlar məcmuyü. Terminlərdən fərqli olaraq nomenklatura şərti işarə hesab edilir, heç bir anlayış (məfhum) və ümumi kateqoriya ilə əlaqədar deyildir (1,201).
206. Oykonim – Hər hansı şəhər və ya kənd tipli yaşayış məntəqəsinin xüsusi adı. (1,204). Məsələn: Gəncə ş. Şəki ş. Sıxlı k. Bakı ş. və s.
207. Okeanonim – Hər hansı okeanın və ya onun bir hissəsinin xüsusi adı. O cümlədən dəniz, körfəz, cəryan və okeanın sualtı səthinin hər hansı sahəsi; eyni zamanda çökəklər, hündürlüklər, sıra dağlar, yarpaqlar və s. (1,204).
208. Omoqraf – Yazılışına görə (tələffüzünə görə yox) bir-birinə uyğun gələn müxtəlif sözlər (1,205). Məsələn: Akademik (saat – akademik (şəxs), Kafedra (kurs) – kafedra (təşkilat) və s.
209. Omonim ad – deyiliş və yazılışca eyni olan, lakin xüsusi adların müxtəlif qruplarında iştirak edən xüsusi sözlər (3, 563). Məsələn, Azad (şəxs adı) – Azad (Goranboy rayonunda kənd); Zöhrə (ulduz)- Zöhrə (qadın adı) və s.
210. Omofor (və ya morfoloji omonimlər) – sözlərin müxtəlif qrammatik şəkilləri ilə uyğunlaşmasına deyilir (6, 25). Məsələn: Can evimə sığmayan **arzular**, Bu dünyada necə dünya **arzular** (S.V.).
211. Onomasiologiya – 1. Dilin leksik və ya leksik-frazeoloji imkanları vasitəsilə əşyaları əks etdirməyin, məfhumları ifadə etməyin qanunlarını və prinsiplərini tədqiq edən semasiologiya şöbəsi. 2. Əksətdirmə, adlandırma, advermə haqqında elm (1,207).
212. Onomastik vahid – müstəqil mənaya malik olan hər hansı söz və söz birləşməsindən ibarət xüsusi ad (3, 564). Məsələn:

- lən, «Azərbaycan mütəllimi», «Elm və həyat», (qəzet və jurnal adları) . Təklə, Ayrım, Çaxırlı (tayfa adları), Mübariz, Nərgiz, Sevinc (Şəxs adları), Ağstafa, Qəbələ, Oğuz, Şuşa, (yer adları) və s.
213. Onomastikanın kateqoriyaları – onomastikanın spesifik kateqoriyaları. Bunlar mövzu və məqsədlə bağlı formalaşmışdır (3, 565). Məsələn, «Şəxs adı» kateqoriyası, «ləqəb» kateqoriyası, «toponimik cərgə» kateqoriyası və s.
214. Onomalogiya (yunanca onoma – ad-loqos-elm, bilik) - dilçiliyin xüsusi adları öyrənən bir şöbəsi (3, 564).
215. Onomastika (yunanca onoma – ad, tika-elm, advermə mədəniyyəti) –
1. dilçiliyin xüsusi adları öyrənən sahəsi, b) dildəki xüsusi adların cəmi (3, 564).
216. Omonimlər – Fonetik tərkibi eyni olub, lakin müxtəlif məzmun daşıyan, bir-birindən fərqli mənası olan sözlərə **omonim deyilir** (4, 24).
Məsələn, bal-arıların emal etdiyi maddə.
Bal-qiyətlərin cəmi, toplanan xal.
Bal-küləyin, dalğanın gücü və s.
217. Oronim – Yer səthinin relyefində olan hər hansı elementin (oroqrafiya obyektinin) xüsusi adı (1,208). Məsələn: Muradov, Ceyrançöl düzü, İncə dərəsi, Qafqaz dağları, Everest zirvəsi, Fars körfəzi və s.
218. Oksimoron – bir məfhumun əks cəhətlərini ifadə edən iki antonim sözün mənacə qarşılaşdırılıb birləşdirilməsindən yaranan ifadəyə deyilir (6, 39). Məsələn, göz yaşları içində gülüş, ölü canlar, dilənçi milyoner və s.
219. Orfoqrafiya – Nitqi yazıda əks etdirmək üçün müəyyən edilmiş qaydaların məcmuyunu (Azərbaycan Nazirlər Kabinetinin 5 avqust 2004-cü il tarixli, 108 sayılı qərarı).
220. Orfoepiya – Dildə mövcud olan müxtəlif tələffüz variantlarını öyrənən və beləliklə də onların dil ənənələrinə, dilin inkişaf təmayüllərinə və dil sistemi baxımından ardıcılığına

- müvafiq gəlib-gəlmədiyini müəyyənləşdirən dilçilik bölməsi; normativ ədəbi tələffüzü öyrənən və müəyyənləşdirən bölmə (1,210).
221. Onomastik leksika – Onomastik leksika xüsusi söz, xüsusi ad mənasında işlədilir (2,22).
222. Ölü dil – Canlı ünsiyyət prosesində işlənməyən, yalnız ədəbi abidlərdə mühafizə edilən dil (1,210). Məsələn: latın dili, skif dili, qədim Misir dili, xəzər dili, poloves dili, şumer dili və s.
223. Paradiqma – 1. Bir nitq hissəsinə məxsus sözdəyişmə formaları. İsmnin hal paradiqması. Felin zaman paradiqması. Felin paradiqmaları. 2. Eyni sözün sözdəyişmə formalarının məcmuyunu; bir leksemin bütün söz formaları (1, 211). Məsələn: «Əl» sözünün paradiqması (əl, ələ, əllərə, əllərimə, əllərinə, əllərimizə, əlin, əlimin, əli, əlimi, əlimizi, əldə, əllərdə, əldən, əlimizdən və s.).
224. Paralingvistik – Səsli nitq ünsiyyətini müşayiət edən və informasiya vermə işində rolu olan bir sıra amilləri (jestlər, mimika, nitq situasiyası və s.) öyrənən, sözsüz kommunikasiya üsullarını tədqiq edən dilçilik sahəsi. (1, 213)
225. Parafraz – 1. Bir söz və ya ifadənin mənasını təsviri yolla əks etdirən ifadə (1,213). Məsələn: Yazını yazmış şəxs, «mən» əvəzinə «bu sətirlərin müəllifi» ifadəsini işlədir ki, bu parafrasdır; Hacı Qara müəllifi («M.F.Axundov» əvəzinə), Odlar yurdu («Azərbaycan» əvəzinə) və s.
226. Paronimlər – Səslənməsinə və qismən də morfein tərkibinə görə ya səhvən, ya da qəsdən söz oyunu kimi işlənən sözlər (1,214). Məsələn: İdarə-iradə, mərhum-məhrum, kafe-kofe, hərif-hərf, daxili-dəxli, həyat-həyəət və s.
227. Patronim – Ata adı və ləqəbindən düzəldilmiş ləqəb, ad, adsan, atanın ləqəbindən və ya ata xətti ilə ulu babanın ləqəbindən düzəldilmiş fəmiyyə (1,215). Məsələn: Koroğlu, Baltaçioğlu, Dəmirçioğlu, Giziroğlu, Türkoğlu və s.
228. Pauza – Müxtəlif səbəblərlə əlaqədar və müxtəlif məqsədlərlə nitq axınının müvəqqəti kəsilməsi, ara verməsi (1,215).

229. Piktoqram – 1. Piktoqrafik yazı abidəsi. 2. Piktoqrafik yazıda tətbiq edilən şəkil və ya şərti təsvir. (işarələr, xətlər) . (1, 216)
230. Piktoqrafiya – Piktoqrafik yazı. Piktoqrafiyada hər bir şəkil real, müstəqil məna bildirir ki, bu cəhət həmin yazı növünün başlıca xüsusiyyətidir. Digər xüsusiyyət odur ki, hər şəkil öz məzmununa görə ayrıca cümləyə müvafiq gəlir (1,216).
231. Poetik – Poeziyaya, şeirə xas olan; obrazlı, bədii (1,217).
232. Praqmatika – Dil işləri (vahidləri) ilə bu işarələrdən istifadə edənlər arasındakı əlaqələri öyrənməkdən ibarət dilçilik tədqiqatı (1,219).
233. Predikat - 1. Hökmdə sübut haqqında deyilən şey, subyekt barədə məlumat; məntiqi xəbər. 2. Qrammatik xəbər (bu mənada məntiqi xəbərə, habelə psixoloji xəbərə qarşı qoyulur) (1,219).
234. Predikativlik – Müəyyən məzmunun, ifadə olunan fikrin obyektiv aləmlə əlaqəsinin dildə ifadəsi. Predikativlik cümlənin əsasını, mahiyyətini təşkil edir. Predikativliyin qrammatik ifadə vasitələri zaman kateqoriyası, şəxs kateqoriyası və modallıq kateqoriyasıdır (1,220).
235. Predikativ ibarələr – bədii əsərlərdə yazıçılar surətləri səciyyələndirmək məqsədilə çox zaman predikativ ibarələrdən də istifadə edirlər (6, 100). Məsələn:
 Buyruq sizinkidir, adil hökmdar,
 Sizdə ədalət də, fəzilət də var (S.V.).
236. Proteza - Tələffüzü asanlaşdırmaq məqsədilə sözün əvvəlinə və ortasına səs əlavə edilməsi. (1, 221). Məs: şkaif-işkaf; stəkan-istəkan; Rza-İrza; saat-sahat və s.
237. Psevdoandronim - Qadınların özlərinə psevdonim seçdikləri kişi adı və famili. (1, 221). Məs: Jorj-Sand əslində Avrora Düdevanın psevdoandronimidir.
238. Rəsmi üslub – Əsasən dövlət sənədləri dilinə xas olan üslubdur ki, öz dəqiqliyi ilə səciyyələnir. (1, 227)
239. Rəsmi ad – dövlət və ya hər hansı bir təşkilat tərkibindən müəyyən sənədlə, əmrlə, qərarla təsdiq olunmuş xüsusi ad

- (3, 570). Məsələn: Şamaxı, Şıxlı, Bakı, Adil, Nəcibə, Həsənoğlu, Mirişli, Babanlı və s.
240. Sami dilləri – Bir sıra ölü (Assuriya-Babil və ya akkad dili, Kənan və ya Finikiya yəhudi dili, aramey dili, müasir ay-sorların ulu dili – Assuriya dili) və müasir (ərəb dili, həbəşlərin dili olan amxar dili) dillər qrupu (1,230).
241. Saya danışq dili – dialekt və şivələrdən fərqli olaraq, geniş əraziyə aiddir. Buraya ədəbi dil normalarına uyğun gəlməyən kobud sözlər (vulqarizmlər) də daxildir; məsələn, köpmək (yatmaq), tıxmaq (yemək), lüppüllətmək (içmək) və s. (4, 7).
242. Semantika – Sözlün, ifadənin və ya qrammatik formanın mənası (1,231).
243. Semasiologiya – 1. Dil vahidlərinin mənasını (məzmununu, daxili cəhətini) tədqiq edən dilçilik bölməsi. 2. Sözlərin və ifadələrin leksik mənalərini və bu mənalərin dəyişmə üsullarını tədqiq edən dilçilik bölməsi (1,233).
244. Sətirbaşı – Abzasın birinci sətri; abzasın əvvəlindəki boşluqdan başlanan sətir (1,235).
245. Sinekdoxa – Kəmiyyət əlaqəsi əsasında məna köçürülməsi. Ən çox yayılmış növləri bunlardır:
 a) tam əvəzinə hissə işlədilir;
 b) ümumi anlayış bildirən söz konkret əşya adı yerində işlənir;
 c) şəxsi bildirmək üçün bədən üzvləri və ya paltar adı işlənir (1,236). Məsələn, “Saqqala salam vermirsən!...”
246. Sintaqm – 1. Biri təyin edən, digəri təyinlənən funksiyasında işlənmiş iki üzvün birləşməsindən ibarət vahid. Sintaqmin üzvləri kimi həm sözlər, həm morfemlər, həm söz birləşmələri, həm də cümlələr çıxış edə bilər. 2. Məna bitkinliyinə malik ritmik söz qrupu. Bu halda sintaqm sırf fonetik hadisə kimi təqdim olunur.
 3. Sintaqma sintaktik hadisə kimi yanaşanlar da vardır. 4. Sintaqm semantik-sintaktik nitq hissəsi kimi alınıb izah edilir. Bu baxımdan sintaqm cümlə daxilində məna və ritmik cəhətdən birləşmiş sözlər qrupudur. Sintaqm bir sözdən, hər cür söz birləşməsindən, sintaktik tərkiblərdən, analitik vahidlərdən, bütöv cümlədən ibarət ola bilər (1,238).

247. Sintaksis – Söz birləşmələri və cümlələrin düzəlmə üsullarını, sintaktik formaların ifadə etdiyi mənalari öyrənən dilçilik sahəsi (1,240).
248. Sintaktik konstruksiya – Sözlərdən, söz birləşmələrindən, cümlələrdən ibarət qrammatik bütöv, tam vahid (1,242).
249. Sintetik dillər – Qrammatik mənalara ifadəsi üçün sözlərin öz formalarından (şəkilçilər, daxili fleksiya, vurğu suppletivizm və s.) istifadə olunan dillər. Sintetik dillərə qədim yunan və latın dilləri, qədim slavyan dili, rus və alman dilləri, türk dilləri və s. daxildir (1,244).
250. Speleonim (yunanca – mağara, kaha, zağa+ad) – oronimin – yeraltı yol, mədən, mağara, quyu, göl, su axını adlarını bildiren bir növü (3, 571). Məsələn: Azıx mağarası, Nıağara şalələsi, Gürcüstan hərbi yolu və s.
251. Slavyan dilləri – Hind-Avropa dil ailəsi tərkibində xüsusi bir budaq təşkil edən və bir sıra yarımqruplara ayrılan dillər: a) Şərqi slavyan dilləri yarımqrupu – rus, belorus və Ukrayna dillərini əhatə edir; b) Qərbi slavyan dilləri yarımqrupu – polyak, çex, slovak, kaşub, lujic dillərini və ölü polab dilini əhatə edir; c) Cənubi slavyan dilləri yarımqrupu – bolqar, serb-xorvat, sloven, makedon dillərini və ölü qədim slavyan dillərini əhatə edir (1,248).
252. Sonor (səslər) – Məxrəcinin birinci mərhələsinə görə partlayan səslərə bənzər, lakin sonrakı mərhələlərinə görə həmin səslərdən fərqlənən səslər. Azərbaycan dilində L, M, N, R və sağır nun səsləri sonon səslərdir (1,249).
253. Söz – Öz səs tərkibi vasitəsilə əşyalar, proseslər, hadisələr və onların arasındakı əlaqələr haqqında məfhumu ifadə edən ən kiçik, başlıca dil vahidi (1,249).
254. Sözləlti – Sözlə (verbal şəkildə) idarə edilməyən, yalnız təsəvvür edilən. Sözləlti məna // Mətnəlti məna. Bilavasitə sözlə deyil – başqa vasitələrin köməyi ilə ifadə olunan mənalaraın məcmuyunu (1,250).

255. Söz cümlə – Heç bir daxili üzv əsasında formalaşmayan, izahedici, aydınlaşdırıcı sözlər vasitəsilə genişləndirilməyən, üzvlənməyən (üzvlərinə ayrılmayan), bir sözdən və ya birləşmədən ibarət cümlə (1,257).
256. Substantivləşmə – başqa nitq hissələrinə məxsus sözlərin ismə çevrilməsi (1,260).
257. Substrat – İki dilin qarışması nəticəsində qalib dilin tərkibində qalan məğlub dil üsülləri (1,261). Məsələn, Hövsan, Gürgah, Gürmux, Əlik və s.
258. Suffiksoid – Şəkilçi yerinə keçmiş (ümumiləşmiş) olan kök morfem (1,262).
Məsələn: xana (kitabxana, hamamxana, topxana), - namə (əmrnamə, xasiyyətnamə, etibarnamə, səyahətnamə), - pərvər (xalqərvər, insanpərvər, vətənpərvər), - şünas (hüquqşünas, ədəbiyyatşünas, dilşünas) və s.
259. Süni dillər – Təbii dillərin üsüllərindən düzələn və bəy-nəlxalq ünsiyyət vasitəsi funksiyasında işlənmək üçün nəzərdə tutulan dillər. Süni dillərdən ən çox yayılanı esperantodur. Esperantonun əlifbası 28 hərfdən ibarətdir ki, onlardan da beşi saitdir. Qrammatikası sadə olub, 16 qaydası var. Bu qaydalarda heç-bir istisna yoxdur (1,262).
260. Söz dilə, məfhum isə təfəkkürə aid anlayışdır. Söz fikrin maddi cildidir (4,140).
261. Sinonimlər - Məna bir-birinə yaxın və ya bir-birinin eyni olan, eyni bir məfhumu ifadə edən, lakin üslubi çalarına və ya məna çalarına görə bir-birindən fərqlənən sözlər. Adətən sinonimlər eyni nitq hissəsinə aid olur, mətnə bir-birini əvəz edə bilər (1,237). Məsələn: vaxt-dövr-zaman-çağ; ürək-könül-qəlb; var-dövlət-sərvət-əmlak və s.
262. Sinonimlik nitqdə əlvanlıq yaradan başlıca vasitələrdən biridir. Ədəbi dilimizin sinonimlərini üç qrupa ayırmaq olar (4, 175). Məsələn:
a) Leksik sinonimlər: gözəl-göyçək-qəşəng; igid-qoçaq-qəhrəman; ürək-könül-qəlb və s.

- b) Frazoloji sinonimlər: bu dünyanı tərk etmək – gorbagor olmaq; gözləri dörd olmaq- gözləri kəlləsinə çıxmaq; yumağa dönmək-beli bükülmək və s.
- c) Qrammatik sinonimlər: Gül ətirlidir. Məlumdur ki, gül ətirlidir. Kim bilmir ki, gül ətirlidir! Ətirli gül! və s.
263. Şəkilçi – Sözlün tərkibində işlənilən onun məna, forma və ya funksiyasını dəyişdirən köməkçi morfem. (1, 342)
264. Şəxs adı – Fərdi antroponim növü. İnsan anadan olarkən ona verilən əsas, rəsmi ad və ya bəzən yaşlı adamın adını dəyişdirərkən özü üçün seçdiyi ad (1,343).
265. Şivə – Kiçik ərazi birliyində yaşayan kollektivin ünsiyyəti üçün işlədilən dil variantı (1,346). Məsələn: Qazax dialektinin Şıxlı şivəsi, Muğanlı şivəsi, Salahlı şivəsi və s.
266. Tabu – İşlənilməsi dini inam, mövhumat, xurafat baxımından, habelə ədəbsizliyinə, kobudluğuna görə, senzura tələblərinə görə rəva görülməyən, qadağan edilən söz və ya ifadə. Tabu vahidlər əvəzinə dildə onların sinonimləri işlədilir (1,265).
267. Termin – Mənşəyinə görə latın dilinə məxsus «terminus» sözündəndir, hədd-hüdud deməkdir. Termin elmin, texnikanın, incəsənətin anlayışlarını, təbiət və cəmiyyətdə baş verən hadisələri, istehsal proseslərini bir-birindən fərqləndirmək üçün onlara verilən səciyyəvi addır. Termin adı sözlər kimi söz mühiti ilə (kontekstlə) deyil, anlayışlar sistemi – müəyyən bir terminoloji sahə ilə bağlıdır (1,268).
268. Terminoloji lüğət – Elmin, texnikanın, incəsənətin müəyyən sahəsinə məxsus terminləri ehtiva edən lüğət. Terminoloji lüğət birdilli, ikidilli və çoxdilli, habelə izahlı ola bilər (1,268).
269. Tərz – İş və hərəkətin daxili səciyyəsinə göstərən qrammatik fel kateqoriyası. Felin ifadə etdiyi iş və hərəkətin baş vermə üsulu (1,275).
270. Tilda – Qısa dalğalı bir cızıqdan ibarət (~) diakritik işarədir ki, adətən lüğətlərdə sözlərin və onların hissələrinin əvəzində işlənilib, yığcamlığa səbəb olur. Tildadan həm də transkripsiyada müxtəlif məqsədlərlə istifadə olunur (1,287).

271. Titul (latınca – fəxri ad) – mövqeyinə və xidmətlərinə görə dövlət tərəfindən adamlara verilən ad (3, 572). Məsələn: Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, Şöhrət Ordenli, Azərbaycanın xalq şairi, Prezident təqaüdcüsü, Əməkdar elm xadimi və s.
272. Təxəllüs – antroponimin bir növü. Yazıçı və şairlərin, ictimai – siyasi xidmətlərin yaradıcılıq prosesində öz həqiqi adları ilə yanaşı, bəzən müstəqil ad kimi işlədikləri antroponimik vahid (3, 572). Məsələn: Mikayıl Müşfiq, Səməd Vurğun, Abbas Səhhət və s.
273. Tembr – Nitqə müəyyən ekspressiv – emosionallıq verən supersement mahiyyətli əlavə çalarlıq. Nitqin tembr (1,268).
274. Ton – Gərginləşmiş səs tellərinin ritmik (ahəngdar) şəkildə rəqətmə tezliyi ilə müəyyənləşən səs fiziki keyfiyyəti (1,287).
275. Toponim – Müxtəlif coğrafi adların məcmuğunu bildirdən termin olub, şəhər, kənd, el, oba, qitə, çay, dağ, düz, ölkə, göl, təpə, dərə, keçid, nohur, bulaq və s-ni əhatə edir. Hər hansı coğrafi obyektin xüsusi adı (2,288). Məsələn: Xəzər dənizi, Qarayazı meşəsi, Şıxlı kəndi, Gəncə şəhəri, Qırmızı körpü və s.
276. «Trop» - yunanca sözün, ifadənin məcazi mənada işlədilməsinə deyilib və metafora, metonimiya, sinekdoxa, alleqoriya, kiperbola, litota və s. növlərə bölünür (9,61).
277. Transkripsiya – 1. Elmi-tədqiqat məqsədi ilə nitqin yazılış qaydalarını tənzimləmə üsulu. 2. Əcnəbi dillərə məxsus sözlərin (əsasən xüsusi adların və terminlərin) Azərbaycan əlifbasına məxsus hərflərlə əks etdirilməsi (1,290).
278. Transliterasiya – Bir əlifba sistemi əsasında yazılan mətni (söz, birləşmə, heca, səs) başqa əlifba sisteminə məxsus vasitələrlə əks etdirmə. Adətən transliterasiya başqa xalqlara məxsus şəxs adı, фамилия, çay, şəhər adı və s. kimi xüsusi adları ana dilində əks etdirmək məqsədi güdür (1,290).
279. Tunqus – Mancur dilləri-Evenk, even, mancur, nanay, udey, oroç, ulç dillərini əhatə edən dil ailəsi (1,293).

280. Türk dilləri – Tarixi mənşəyinə görə iki budağa (qərbi və şərqî hun budağına) bölünən dillər ailəsi. **Qərbi hun budağına** aşağıdakı qruplar daxildir: bulqar qrupu (qədim bulqar, suvar, sabir, avar, xəzər dilləri və müasir çuvaş dili); Oğuz qrupu (qədim oğuz, trüxmən, müasir türkmən, qaqauz, Azərbaycan, türk, qədim səlcuq, osmanlı dilləri); Qıpçaq qrupu (qədim qıpçaq və qızıl orda dilləri, müasir qaraim, kumıq, qaraçay-balkar, tatar, başqırd, noqay, qaraqalpaq, qazax, özbək dilləri); Karluq qrupu (qədim uyğur, çağatay, özbək, yeni uyğur dilləri). **Şərqi hun budağına** aşağıdakı qruplar daxildir: uyğur-oğuz qrupu (qədim oğuz, qədim uyğur, müasir tuva, karakas, yakut, xakas, şor, çulim, kamasın, altay, sarı uyğur dilləri); qırğız-qıpçaq qrupu (qədim qırğız, müasir qırğız, altay // oyrot dilləri) (1,293).
281. Tarixi – ənənəvi prinsip – Əvvəlki dövrlərdə tətbiq olunan bu və ya digər orfoqrafik qaydanın mühafizə olunması və müasir yazıda davam etdirilməsi ümumiləşmiş halda tarixi-ənənəvi prinsip adlanır (7, 226). Məsələn, bulud, polad, kənd, külək, çörək, bulaq, qasıq, qonaq, yanaq, qılnc, gec, güc, dinc; zülm, əsr, əmr, kəsir, nəbz, cəbr, cəld, həttə, əlbəttə, xəstə, dəftər, müttəhim; tarix-i, inqilab-i, cənub-i və s.
282. Tüfeyli sözlər – Nitqə işlənən, lakin ünsiyyətə xidmət etməyən, məna yükü daşımayan sözlər və ya ifadələr (1,293). Məsələn: deməli, şey, zad, demək və s.
283. Ural-Altay nəzəriyyəsi – Ural, Türk, Monqol və Tunqus-Mancur dil qruplarının bir dil ailəsi təşkil etdiyini irəli sürən nəzəriyyə (1,295).
284. Üslub – 1. Ünsiyyət məqsədi ilə əlaqədar dil vasitələrini seçmə, seçilən vahidləri əlaqələndirib birləşdirmə baxımından səciyyələnən dil növü. (1, 297) (Funksional üslub, dil üslubu).
2. Müəyyən müəllif, əsər, janr üçün səciyyəvi olan dil vasitələrindən istifadə üsullarının məcmuyunu (Molla Nəsrəddin üslubu, Füzuli üslubu, Satira üslubu).
3. Ekspressiv çalarına görə dil vasitələrindən seçmə və əvəz etmə prinsipi üzrə istifadə (kitab üslubu, satirik üslub).
4. Dilin sintaktik qaydaları və sözləşmə normaları əsasında yazma və ya danışma (səhv üslub, səliqəsiz üslub) Akademik üslub. Arxaik üslub.
285. Üslubiyyat – 1. Müxtəlif üslublar haqqında təlim. Dil və nitq üslublarını, janr üslubunu, fərdi üslubları tədqiq edən dilçilik sahəsi.
2. Dilin ekspressiv (ifadəlilik) vasitələri haqqında və ünsiyyətin müxtəlif sahələrində onlardan istifadə haqqında təlim (1,299).
286. Vokativ – Çağırış, müraciət məqsədilə işlənən, lakin qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlanmayan söz və ya söz birləşməsi (1,44). Məsələn: daydayı, əzizim, yoldaş, cənab, bəy, əfəndi, xanım, doktor və s.
287. Versiya (latınca – növü dəyişdirilmiş) – hər hansı dastanın (yaxud, başqa bədii nümunələrin) bir-birindən bəzi fərqli cəhətləri ilə seçilən forması (3,555). Məsələn, «Koroğlu» dastanının bir neçə versiyası vardır.
288. Varvarizmlər - Varvarizmlər ekzotik sözlərə oxşasa da, ondan fərqlənir. Belə ki, varvarizmlərin hər birinin Azərbaycan dilində qarşılığı olur (2,134). Məsələn: ucitel, madmuazel, soqlasit, podvatit və s.
289. Zoonim – Ev heyvanlarının və quşlarının xüsusi adları (1,111). Məsələn, At adları – Şəbdiz, Döldül, Qırat, Dürat, Alapaça, Bozat, Qəmər və s.
290. Zoofor ad – Heyvan, quş adlarından əmələ gələn hər hansı xüsusi ad (1,111). Məsələn, Laçın (şəhər), Muğanlı (kənd), Ceyrançöl (dağ silsiləsi), Turac, Şahin, Ceyran, Maral, Aslan və s.

NƏTİCƏ

Müxtəlif elm sahələrinə aid olan terminləri bilmək elmi biliklərin genişlənməsinə və nəticədə müzakirə edilən mövzuların asan mənimsənilməsinə kömək edir. Bu mənada dilçilik terminləri də istisna deyil.

Bu vəsaitdə dilçiliyə dair 290 termin toplanmışdır. Onlar əlifba üzrə sıralanmışdır və əsasən Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbində tədris olunan "Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti" fənninin mövzularını əhatə edir. Həmin mövzuların tədrisini asanlaşdırmaqda vəsaitdə verilmiş terminlərin açıqlanması, misallarla izah edilməsi, mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək və başqa belə bir vəsaitin axtarışına ehtiyac qalmayacaqdır.

Qeyd edək ki, vəsaitdə hər bir terminin izahı verilir, həmin terminin işləndiyi əsərlərdən nümunələr göstərilir. Seçilmiş nümunələrin dili sadə, mövzusu maraqlıdır. Bu da onların istifadəsi və yadda qalması üçün mühüm şərtidir.

Terminlər seçilərkən bu mövzuda çap edilmiş bir sıra elmi əsərlərə, lüğətlərə istinad edilmiş, müqayisə və təhlillər aparılmışdır. Terminlərin seçilməsi və izah edilməsi məsələsində vəsaitdən istifadə edənlərin bilik səviyyəsi, peşəsi və bu terminlərin gərəkliliyi nəzərə alınmışdır.

Müəllimlərə yardımçı vəsait kimi nəzərdə tutulmuş lüğətdən hərbcilər, kursantlar, humanitar sahədə elmi işlə məşğul olanlar da bəhrələnmə bilirlər.

Elə bilirəm ki, vəsait bu sahədə olan boşluğu ortadan qaldıracaq və ehtiyacları ödəməkdə müəyyən qədər xidmət göstərəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M.İ., Verdiyeva Z.H., Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri (sorğu lüğəti), Azərbaycan dilində, - Bakı, "Maarif", 1984. – 364 səh.
2. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı. Nurlan, 2008. – 442 səh.
3. Qurbanov A.M. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. Ali məktəb üçün vəsait. Azərbaycan dilində. Bakı. "Maarif", 1988. – 596 səh.
4. Həsənov Q., Əliyev K., Cəlilov F. Azərbaycan dili: Dərslik (Hazırlıq şöbəsinin dinləyiciləri üçün) - Bakı, Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, 1989. – 188 səh.
5. Nağısoylu M. Azərbaycan dili (Ali təhsilə hazırlıq kurslarının dinləyiciləri üçün dərslik). Zirvə yayınları, 2001. – 223 səh.
6. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Leksika. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007. – 192 səh.
7. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili I hissə. Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007. – 256 səh.
8. Axundov A. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, "Lider nəşriyyatı", 2004. – 728 səh.
9. Əliyev K. Natiqlik sənəti. Bakı: Azərnəşr, 1994. – 159 səh.

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3-4
Əsas hissə.....	5-36
Nəticə.....	38
Ədəbiyyat.....	39

Azərbaycan Respublikası «TƏHSİL» Mərkəzi

«Borçalı» Nəşriyyat-poliqrafiya Müəssisəsi

Baş direktor: Müşfiq BORÇALI

Nəşriyyat redaktoru: Aysel MƏDƏDLİ

Bədii redaktor: Sənuşər KAZİMOVA,

Gülüstən KAZİMOVA

Korrektorlar: Zeynəb KAZİMOVA

Afaq Seyid MƏMMƏDOVA, Asya RZAYEVA

Operator: Rəbiyyə ƏLİYEVA

Dizayn: Etibar OVÇUYEV

Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə,

«Azərbaycan» nəşriyyatı, IV mərtəbə,

«Şərqi səs» redaksiyası.

E-mail: M-Borcali@mail.ru

Telefonlar: (012) 438-10-95; (040) – 250-25-55 ;

(050) - 322-05-55 ; (055) – 692-05-55.

Yığılmağa verilib 25.02.2014. Çapa imzalanıb 28.02.2014.

Şərti çap vərəqi 3. Fiziki çap vərəqi 2,75. Ofset çap üsulu.

Əla növ kağız. Sifariş 19. Sayı 200. Qiyməti müqavilə ilə.

«BORÇALI»

Bakı-2014

103455

Ar 2014
2740